

Силко Євген Миколайович
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри естетичного виховання
Чернігівського національного
педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка

ПРИРОДОЦЕНТРИЗМ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ ЯК ОСНОВА ТРАДИЦІЙНОГО УКРАЇНСЬКОГО ВИХОВАННЯ

Стаття присвячується аналізу народно-педагогічного досвіду українців з точки зору використання величезного виховного потенціалу предметів і явищ навколишньої природи. Особлива увага акцентується на педагогіці українського народного календаря, що складає серцевину природовідповідної програми народного виховання. Виявлено, що ідея єдності людини і природи становить основу природоцентризму української народної педагогіки.

Ключові слова: *природа, виховання, педагогіка, народ, єдність, традиції.*

The article is dedicated to the analysis of folk pedagogical experience of the Ukrainians from the point of view of use of the huge educational potential of objects and phenomena of the surrounding nature. Particular emphasis is placed on the pedagogy of the Ukrainian folk calendar, that is at the core of conformity to the nature program of popular education. Found that the idea of the unity of man and nature is the basis of prirodocentrizmu Ukrainian folk pedagogy.

Keywords: *nature, education, pedagogy, the people, the unity, tradition.*

Одним із головних завдань сучасного національного виховання є створення необхідних умов, у яких би формувалася творча особистість дитини, здатна усвідомлювати народні традиції, спрямовані на гармонізацію взаємин людини з природою, її високу духовність. Учитись у природи, вміти спостерігати за її життям – це мудра філософія народу, що знайшла широке відображення в численних народних прикметах та прислів'ях, казках, легендах, повір'ях, піснях, обрядовості тощо.

В основі природоцентризму української народної педагогіки лежить поняття *геокультурної єдності*, яка передбачає єдність природнокліматичних, астрономічних, біологічних ознак конкретної території, котрі впливають не лише на характер, світогляд людини, а й на вид діяльності, соціальні відносини тощо. Кожен природний ландшафт накладає свій відбиток й на систему виховання молодшого покоління. Складові „Людина”, „Життя”, „Природа”, „Виховання” створюють нерозривне природне коло, з якого неможливе вилучення якогось компоненту. Природа була благодатним підґрунтям для вироблення унікальної системи виховання тієї чи іншої етнічної групи.

Різноманітні аспекти означеної проблеми ставали предметом дослідження сучасних українських вчених: традиційно-звичаєві погляди українців (О. Воропай, О. Вишневський, Л. Горбоніс); екологічне виховання й народне оздоровлення (В. Сніжко, М. Кононенко, Т. Присяжна, С. Кухарчук); єдність людино- та природоохоронних аспектів в народній педагогіці (М. Кисельов, Т. Крисаченко, Т. Гардашук); педагогіка українського народного календаря (М. Стельмахович, В. Скуратівський, А. Чугай, О. Курочкін).

Втіленням стійкої залежності народних традицій, в тому числі й виховних, від умов навколишнього середовища є *народний календар* і педагогіка народного календаря, яка розвивалася на його основі. „Народний календар”— це система історично обумовлених дат, подій, спостережень за навколишньою дійсністю, народних свят, інших урочистостей, які в певній послідовності відзначаються протягом року. Народні традиції і звичаї адекватно відображають сутність, зміст і характер подій та явищ у природі, житті, зокрема у трудовій діяльності, побуті і дозвіллі людей [1], [2], [3], [4].

Щодо молоді народний календар виконує роль серцевини *природовідповідної* програми народного виховання. Кожну дату, свято, урочистість народного календаря пояснюють традиціями і звичаями, які пов'язані з природою рідного краю, а також з природою самої людини. Зміст народного календаря, його ідейно-моральна наснаженість мудро спрямовані на виховання в молоді добропорядності, добродійності, милосердя, багатьох інших чеснот. Так, важливі виховні функції мають весняні дати і свята календаря: день зустрічі весни, день птахів, свято початку оранки (день першої борозни) і сівби, пасхальне свято, свято перших сходів, день чищення джерел і криниць тощо. У процесі підготовки і відзначення цих свят, урочистостей у дітей виховуються почуття господаря рідної землі, працьовитість, дбайливість, ініціативність і підприємливість, якості турботливого сім'янина, охоронця природи.

Людина через зміни в природі намагалася досягнути сутність свого „Я”, визначити свою позитивну роль і функції в світі. Вся багатогранна система традицій і звичаїв народного календаря переконувала молоде покоління у тому, що його провідна ідея — людина зі своєю любов'ю до всього живого на землі.

Народною педагогікою, на переконання М. Стельмаховича, завдяки міцності опори на народну філософію, послідовно, на кожному кроці проводиться думка про споконвічну єдність людини і природи, тобто ретельно дотримується принцип природовідповідності. За такого підходу до виховання дитина змалку і надалі, ставши дорослою, не буде руйнівником навколишньої природи, бо „твердо усвідомлюватиме, що це самогубство для людини!” [5, с. 23]. Таким чином, дитина повсякчас отримувала певні відомості і у сфері

раціонального, бережливого природокористування, що втілювалися у повсякденній життєвій практиці.

В народній педагогіці дитина розглядається як неоціненна частка природи і виховання його підпорядковується її загальним законам. Принцип *природовідповідності* передбачає, що для кожної дитини нормальним є такий стан, коли вона зростає в атмосфері культури рідного народу, в колі сім'ї, вчиться і виховується рідною мовою. Дотримання цього принципу у вихованні зберігає відповідність природі суспільного досвіду, духовно-регіональним та національно-психологічним особливостям мислення дитини. „Це природна ситуація, коли кожен народ відтворює себе у своїх дітях”, – писав М. Стельмахович [5, с. 35].

Народна педагогіка сповнена любові й гуманного ставлення до дітей. І це є природним станом речей, оскільки впливає з менталітету українського народу. Подібної думки дотримується і М. Стельмахович, коли зазначає, що виховна сила народного дитинознавства приховується в особливій увазі і повазі до дитини як людської особистості й відмінному знанні таємниць її душі, духовного світу. При цьому враховуються особливості динаміки вікових змін і життєвих функцій дитини, що красномовно засвідчується таким народним висловом, який зберігся в живому спілкуванні до наших днів ще з часів Київської Русі: „Синочок-сосунок – не вік сосун; через рік – стригун, через два – бігун, через три – ігун, а там – в хомут” [5, с. 34]. Тобто характерною ознакою народно-виховних впливів була глибока психолого-педагогічна характеристика дітей у кожній віковій групі, починаючи від народження.

Кожна вікова група зумовлює властиву їй потребу у вихованні („Як грибочки ростуть діточки”). З віком дитини зміст виховання стає більш розгалуженим („Малі діти не дають спати, а великі – дихати”, „Мала дитина – не виспишся, більша дитина – не наїсися, велика дитина – не уберешся”) [6, с. 60].

Відомо, що народна педагогіка являє собою переважно емпіричне явище і тому основоположні її принципи (природовідповідність, життєвостійкість, гуманізм, виховання в праці, врахування вікових та індивідуальних особливостей вихованців тощо) мали втілення у конкретних вказівках-порадах, які в більшості випадків мали виховуючий педагогічний зміст. Вони, на думку М. Стельмаховича, не виділялися в окрему категорію, а постійно співіснували серед інших елементів усної народної творчості, народного фольклору.

Так, педагогічний принцип природовідповідності вимагає будувати процес виховання з урахуванням особливостей навколишньої природи. На підтвердження цього можна навести порівняння і аналогії типу „Людина-Природа”, чи „Природа-Людина”, які

широко побутують у народних уявленнях, наприклад: „Гни дерево, доки молоде, вчи дитя, поки мале”, „На дерево дивись, як родить, а на чоловіка, як робить”, „Заклопотався, як квочка коло курчат” [6, с. 54].

Якщо певним чином підсумувати виховну роль світу природи в народній педагогіці, то можна простежити пряму залежність усіх без винятку напрямів народного виховання (моральне, трудове, розумове, естетичне і фізичне) від впливу навколишнього середовища. Так, в контексті *морального виховання* прищеплювалася любов до природи рідного краю, бережливе ставлення до усього живого, основи природоохоронної діяльності. Тим самим дитина вже змалку відчувала себе частиною природи, усвідомлюючи органічний зв'язок з нею. У 2-3 роки діти вже знали, що треба берегти рослини і тварини. До того ж, позитивним було те, що в народній педагогіці не було поділу в присутності маленьких дітей тварин і рослин на корисні та шкідливі. Дитина підросте і з часом, як зазначає М. Стельмахович, пізнає, що корисне, а що паразитичне. А спочатку нехай для неї буде все живе добрим, бо „пізнання світу повинно починатися з добра” [6, с. 167].

Значення *трудового виховання* в народній педагогіці визначалося життєвою необхідністю кожної людини створювати власну частку матеріального добробуту, матеріальної культури народу. „Трудове виховання – основа народної педагогіки”, – зазначає Мацейків Т.І. Традиції родинного виховання відображають прагнення батьків забезпечити якомога вищий рівень трудової підготовки дитини, збудивши в неї постійний потяг до праці [7, с. 26]. Майже всі види трудової діяльності селянина так або інакше пов'язані з регіональним природним середовищем – від землеробства до пастухування. В процесі спільної праці з дорослими діти привчалися любити і шанувати землю як народну годувальницю, засвоюючи основи раціонального землекористування.

Невід'ємним компонентом народної педагогіки є *розумове виховання*. В основі такого виховання – ознайомлення дітей з навколишнім світом, формування їхніх пізнавальних інтересів, інтелектуальних навичок і вмінь („Знання та розум – скарб людини”, „Розумний всякому дає лад”, „Щастя без розуму – торбина дір'ява”) [6, с. 192]. Одним із основних джерел формуючого впливу на розумову сферу розвитку дитини завжди була навколишня природа, з її досконалістю, довершеністю, споконвічними законами життя. І, разом з тим, народній педагогіці властиве врахування вікових особливостей в процесі розумового виховання дитини („Які літа – такий розум”, „Усякому на старість розуму прибавиться” [6, с. 196]; глибоке знання психології, що проявлялося у наданні провідної ролі відчуттям і сприйманню. З цього починалося пізнання навколишнього світу через зір, слух, смак й дотик. Не володіючи глибокими науковими

знаннями, люди цілком поклалися на природу як дитини, так і навколишню. Помічали провідні закономірності і з успіхом використовували їх у виховному процесі. Природа рідного краю є чудовим засобом для здобуття знань про навколишню флору і фауну. Отже, скарбниця знань про навколишній світ відзначається своєю глибиною й різнобічністю. Все це здобуто завдяки мудрій системі народного виховання і навчання.

Ми погоджуємося з думкою М. Стельмаховича, який наголошує на тому, що народна педагогіка ставить піклування про здоров'я та *фізичний розвиток* дітей на перше місце („Нема щастя без здоров'я”, „Здоровому все здорово). Єдність людини і природи в контексті фізичного виховання підкреслюється наявністю величезної кількості образних порівнянь в українській мові: „здорова, як вода”, „здоровий, як дуб”, „здоровий, як лось” [6, с. 201]. З цього, по суті, і розпочинається виховання дитини в сім'ї. Тим більше, що люди здавна помітили першочергову необхідність доброго стану здоров'я і фізичного розвитку для подальшого становлення гармонійної особистості („Сила без голови шаліє, а розум без сили мліє”, „Сила та розум – краса людини”, „В здоровому тілі – здоровий дух”, „Щоб працювати, треба силу мати”) [6, с. 202]. Найпоширенішим, найдієвішим і до того загальнодоступним засобом фізичного виховання дітей у народній педагогіці є оздоровчі сили природи – сонячне проміння, свіже повітря і вода. В народі завжди всіляко заохочувалося перебування дітей на свіжому повітрі, сонці.

Що стосується *естетичного виховання*, то у поглядах на красу народна педагогіка є глибокою і багатогранною. Про це свідчать хоча б ті численні оцінні порівняння, в яких широко використовуються явища і об'єкти світу природи, як взірці прекрасного і досконалого („чарівна, мов квітка”, „бистрий, як вода”, „струнка, як тополя”, „міцний, мов дуб”, „вільний, мов вітер”, „прудкий, як заєць”, „хитрий, як лис” тощо). Випробуваним століттями засобом залучення дітей до прекрасного, як для інших напрямів народного виховання, була природа. Повсякчас перебуваючи на лоні природи, діти привчалися помічати будь-які, навіть найдрібніші, зміни ландшафту, що привертало їхню увагу до краси лісу, поля, ставка, до життєдайної сили сонця, всеоживлюючого впливу дощу тощо. Дитина ставала спостережливою і тонко відчувала різні настрої, зміну їх навесні, коли природа пробуджується від зимового сну тощо. Таким чином, дитині не бракувало вражень від природи й естетичних переживань, пов'язаних з її впливом.

Можна погодитися зі словами М.М. Кисельова, який акцентує увагу на тому, що в процесі спілкування людини з природою встановлюється особливий тип гармонії, яка включає елементи естетичної оцінки довкілля як джерела задоволення не тільки матеріальних, а й *духовних* потреб [8, с. 117]. „Природа – це материнське лоно, в якому формується не лише фізичний, а й *духовний* генотип людини. Більше того – *духовний*

генотип суспільства і культур, націй і вселюдства. Бо природа – не тільки всеосяжна матерія, джерело буття, а й безсмертний дух, горнило свідомості” [9, с. 76], – писав П.П. Кононенко.

Горбоніс Л. слушно, на нашу думку, розглядає естетичне виховання в єдності з *екологічним*. Так, вона зазначає, що естетика, екологічний потенціал мислення українців сприймали рідний серцю краєвид як прекрасне. Вони добре розуміли, що втрата хоча б одного виду рослин веде до загибелі чи спотворення іншої, що, безперечно, впливає на рослинний і тваринний світ України загалом. Єдність царства природи з буттям народу створювало такий світоустрій, де все перебувало у прямій взаємозалежності, було взаємообумовленим [10, с. 58].

Таким чином, проведене дослідження в галузі народної педагогіки дозволяє зробити ряд *висновків*.

Виявлена головна особливість традиційної родинної системи виховання – глибоке розуміння внутрішньої природи людини, її цілей, вчинків, мотивів діяльності, інтересів, невідривних від навколишнього світу природних явищ.

Основоположними принципами народної педагогіки є *природність* і *природовідповідність* виховання, визнання природної рівності людей, самоцінності і унікальності кожної людини, її нерозривна єдність з навколишньою природою. Ідея єдності людини і природи формує саму сутність народної педагогіки: правильним визнається лише те виховання, яке не суперечить законам природи і спрямоване на досягнення гармонії природно-біологічного, соціального і духовного розвитку людини.

Традиції і звичаї, як уособлення найбільш стійких норм і принципів поведінки людей в суспільному й особистому житті, окреслюючи ідею єдності людини і природи, перш за все виконують регулятивну і виховну функції. Заснований на них процес виховання максимально враховує вікові можливості людини і здійснюється протягом всього життя, тобто безперервно, торкаючись усіх сторін взаємодії суспільства і людини з природою. При цьому виховання здійснюється комплексно, оскільки включає в себе окрім пізнавального компонента ще й ціннісні, нормативні і практично-діяльнісні складові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крижко В. Народно-педагогічні традиції весняного календарного циклу в етногенезі українців / В. Крижко, А. Малихін, В. Ткач // Рідна школа. – 2006. – № 4. – С. 44-47.
2. Курочкін О. Календарні звичаї та обряди // Українці: Історико етнографічна монографія у 2-х книгах / За ред. А. Пономарьова. – Опішна, 1999. – Кн. 2. – С. 297-332.

3. Скуратівський В.Т. Місяцелік. Український народний календар / В.Т. Скуратівський. – К.: Довіра, 1993. – 272 с.
4. Чугай А.С. Календарні свята та обряди на Сумщині / А.С. Чугай // Краєзнавчий збірник: Статті та матеріали / За ред. В.С. Терентьєва. – Суми: Університетська книга, 2006. – С. 129-144.
5. Стельмахович М.Г. Народне дитинознавство / М.Г. Стельмахович. – К.: Тов-во „Знання” України, 1991. – С 23. – (Сер. 7, Педагогічна; №2).
6. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка / М.Г. Стельмахович. – К.: Рад. школа, 1985. – 312 с.
7. Мацейків Т.І. „Кожна травинка на своєму корені росте”. Українські народні традиції і виховання дітей і молоді / Т.І. Мацейків // Людина і світ. – 1995. - №9. – С. 26.
8. Кисельов М.М. Методологія екологічного синтезу: Єдність людино-та природо-охоронних аспектів / М.М. Кисельов, В.С. Крисаченко, Т.В. Гардашук. – Київ: Наукова думка, 1995. – 145 с.
9. Кононенко П.П. Український етнос: генеза і перспективи. Історичний нарис / П.П. Кононенко, Т.П. Кононенко. – Обухів: „ГНИП”, 2003. – 519 с.
10. Горбоніс Л. Традиційно-звичаєві погляди гуцулів на природу / Л. Горбоніс // Народна творчість та етнографія. – 2004. - №5. – С. 56.